

Tretji mednarodni kongres za zgodovino odporniških gibanj v Karlovih Varih

od 2. do 4. septembra 1963

Z zgodovino odporniških in narodnoosvobodilnih gibanj v okupirani Evropi med drugo svetovno vojno se ukvarja mnogo ustanov (inštitutov, muzejev itd.) ter posameznikov in ni čudno, da je pred dobrimi šestimi leti vzniknila zamisel o mednarodnih kongresih za zgodovino odporniških gibanj.

Mednarodni kongres za zgodovino odporniških gibanj v Karlovih Varih je bil že tretji. Prvi je bil konec septembra 1958 v Liègeu v Belgiji in je obravnaval splošni razvoj narodnoosvobodilnih gibanj v posameznih evropskih državah. Drugi je bil v Milanu od 26. do 29. marca 1961 in je bil posvečen temi »Zavezniki in odporniška gibanja«. (Glej »Prispevke za zgodovino delavskega gibanja«, 1961, št. 1—2, str. 405—415!) Čeprav so bili nekateri zaradi »hladne vojne« na milanskem kongresu zelo skeptični o smislu sklicevanja nadaljnjih kongresov, je vendarle prevladal optimizem in je »odbor za zvezo«, ki je imel nalogo proučiti možnosti za sklicanje prihodnjega kongresa, na svoji seji v Lausanni februarja 1962 sklical tretji kongres in določil temo »Nacistični okupacijski sistem v Evropi, njegove oblike, metode in razvoj«, ki se naj obravnava v treh sekcijah: 1. za politično zgodovino, 2. za gospodarsko zgodovino in 3. za zgodovino nacističnega nasilja.

Jugoslovanski zgodovinarji so se za ta kongres prilično dobro pripravili. Pripravljali so se od poletja 1962 in so napisali okoli 20 elaboratov, ki so služili za osnovo pri sestavljanju jugoslovanskih referatov za vse tri sekcije. Osem najboljših elaboratov so prevedli v tuje jezike (francoski, angleški ali ruski) in objavili v zborniku »Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945« (Belgrade 1963, str. 564), ki ga je izdal Institut za izučevanje radničkog pokreta v Beogradu, priredila pa redakcija, ki so jo sestavljali generalpolkovnik Petar Brajović, dr. Jovan Marjanović in Franjo Tuđman. Petsto izvodov knjige so razdelili udeležencem kongresa v Karlovih Varih, ki so jo sprejeli z velikim zanimanjem, saj je bila to najlepša publikacija na kongresu. Le škoda, da je v njej mnogo tiskarskih napak.

III. mednarodni kongres za zgodovino odporniških gibanj v Evropi bi moral biti v Pragi. Ker pa so zaradi drugih mednarodnih prireditev nastale tehnične težave, je bil kongres v Karlovih Varih od 2. do 4. septembra 1963. Otvoritev in zaključek kongresa ter delo I. komisije se je odvijalo v veliki dvorani Hotela »Moskva«, kjer se vršijo tudi filmski bienali.

Kongresa se je udeležilo 249 inozemskih zgodovinarjev iz 19 držav. Največ jih je prišlo iz Francije (40) in Sovjetske zveze (33) ter 285 češkoslovaških zgodovinarjev. Skupno je torej bilo 524 udeležencev, med njimi iz Jugoslavije 21.

Kongres je otvoril italijanski senator Feruccio Parri, nekak starosta zgodovinarjev odporniških gibanj v Evropi. Zahvalil se je češkoslovaškim kolegom za delo pri kongresnih pripravah in pozval udeležence h »kongresni disciplini«. V imenu češkoslovaškega komiteja za zgodovino narodnoosvobodilnega gibanja je kongres pozdravil namestnik rektorja Karlove univerze profesor J. Kladiiva, v imenu češkoslovaške vlade pa namestnik predsednika dr. Jaromir Dolanski. Nato je sledil pozdrav člana britanskega spodnjega doma dr. Berneta Strossa, ki je poudaril pomen raziskovanja fašistične dobe.

Po otvoritvi, pozdravnih govorih in izvolitvi delovnih predsedstev vseh treh sekcij se je delo kongresa dva dni odvijalo v sekcijah.

V sekciji za politično zgodovino so prebrali 15 referatov (H. Michel: »Politični aspekt nemške okupacije Francije, julij 1940 — december 1944«; E. Friš: »Oblike in metode fašistične okupacije Češkoslovaške: W. Steiner: »Koreni in nastanek antisemitizma in nacionalsocializma v Avstriji«; L. Buschardt in H. Toennesen: »Nacistični ukrepi proti danskemu ilegalnemu tisku 1940—1945«; J. A. Boltin, E. P. Ševčenko in J. S. Kravčenko: »Politika nemškega fašističnega okupatorja v zasedenih področjih Sovjetske zveze v letih 1941—1944«; C. Madajczyk: »Okupacijska politika tretjega rajha proti poljskemu ljudstvu«; E. Colotti: »Oblike in nameni nemškega okupacijskega režima v Italiji«; F. Tudjman: »Okupacijski sistem in razvoj narodnoosvobodilnega gibanja in socialistične revolucije v Jugoslaviji 1941—1945«; E. Kamenov: »Tipične poteze fašistične okupacije Bolgarije 1941—1944«; Plasari: »Nekateri glavni aspekti političnega režima v obdobju nacistične okupacije Albanije«; I. Pinter: »Značilnosti nemške fašistične okupacije Madžarske in njihov vpliv na odporniško gibanje«; Popescu-Poturi: »Glavne poteze političnega režima v Romuniji v obdobju vojaško-fašistične diktature in hitlerjevske agresije«; V. Efraimidis: »Politični sistem v Grčiji pod fašistično okupacijo«; J. Bartier: »Politični aspekti nemške okupacije Belgije«; W. Schumann: »Fašistična okupacijska politika v luči nemške historiografije«).

Vsakemu referatu je sledila razprava. V prvi sekciji je v njej sodelovalo z daljšimi ali krajšimi sestavki in opombami 24 udeležencev, ki so bolj dopolnjevali izvajanja referatov, kakor pa razpravljali o njihovih stališčih. Le pri francoskem, avstrijskem in jugoslovanskem referatu je prišlo do polemične razprave. Potem ko je referent Franjo Tudjman, direktor Instituta za historiju radničkog pokreta v Zagrebu, prebral izvleček svojega referata, so se najprej oglasili trije udeleženci iz Jugoslavije. Generalni polkovnik Petar Brajović iz Vojnogodovinskega inštituta JLA v Beogradu je govoril o treh osnovnih oblikah narodnoosvobodilne borbe v Jugoslaviji in razvoju narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Za njim je Mihajlo Apostolski v nekaj potezah očrtal bolgarski okupacijski sistem v Makedoniji. Fikreta Butić pa je dala nekaj podrobnejših podatkov o razkroju Nezavisne države Hrvatske pod udarcem narodnoosvobodilnega gibanja. Tedaj se je oglasil Plasari iz Albanije in nasprotoval trditvi v jugoslovanskem referatu, da je »večji del Kosmeta prišel pod Albanijo, ki je bila pod italijansko kontrolo«. On je to razumel kot trditev, da je Albanija okupirala večji del Kosmeta. Udeleženka Kunina iz Sovjetske zveze je pripomnila, da jugoslovanski referat ne pojmuje pravilno pomena sovjetsko-nemškega pakta iz avgusta 1939 in poudarila, da je drugi svetovni vojni odprla vrata Münchenska konferenca septembra 1938. Kunina namreč ni soglašala s trditvijo jugoslovanskega referenta, da je Nemčija, ko je dosegla vrhunec svoje moči, »suvereno spreminjala zemljevid, potem ko si je s paktom s Stalinom zagotovila svobodne roke«. Potem ko je F. Tudjman prebral kritične stavke iz svojega referata in odgovoril obema kritikoma, se je oglasil še J. A. Boltin iz Sovjetske zveze in dopolnil Kunino v tem smislu, da je sovjetsko-nemški pakt nedvomno zapletel položaj, njegov pomen pa je v tem, da je preprečil ustvaritev enotne protisovjetske fronte. Napada na Jugoslavijo ni treba pripisati sovjetsko-nemškemu paktu, temveč nemškim pripravam na napad na Sovjetsko zvezo, ko je Nemčija z okupacijo jugovzhodne Evrope zavarovala boke svojih armad.

Pozornost referentov in diskutantov v prvi sekciji se je posebno osredotočila okoli vprašanja položaja in funkcije kolaboracionističnih vlad v raznih okupiranih deželah, sestave in spremembe okupacijskega aparata, nacističnih namenov kolonizacije in germanizacije v raznih evropskih deželah, vprašanja neposrednih in končnih ciljev nacistične agresivne politike, zgodovinskih korenin pangermanskega šovinizma in antisemitizma, vloge raznih delov nacističnega državnega aparata v okupacijski politiki načel nacistične politike v vzhodni in jugovzhodni Evropi, politike uničeva-

nja in genocida, vloge nemških monopolov pri postavljanju osnov okupacijske politike, nasprotij v nacističnem taboru glede taktike v okupacijski politiki itd.

V sekciji za ekonomsko zgodovino je bilo 12 referatov, ki so govorili o okupatorski ekonomski politiki v Italiji, Češkoslovaški, Bolgariji, Franciji, Belgiji, Grčiji, Sovjetski zvezi, Poljski, Romuniji, Jugoslaviji, Albaniji in Madžarski ter referat o vlogi nemškega monopolističnega kapitala v okupaciji med drugo svetovno vojno. Jugoslovanski referat »Ekonomska politika nemških nacističnih okupatorjev v Jugoslaviji« je sestavljal in prebral dr. Jovan Marjanović, izredni profesor beograjske univerze. Razprave se je v tej sekciji udeležilo 25 udeležencev. Tudi v tej sekciji so v razpravi dopolnjevali referate in ni prišlo do nesoglasij.

V sekciji za zgodovino nacističnega nasilja je bilo 14 referatov o okupatorjevem nasilju na Poljskem, v Sovjetski zvezi, Jugoslaviji, Češkoslovaški, Bolgariji, Franciji, Italiji, Romuniji, Belgiji, Albaniji in Grčiji ter referat o nacističnem uničevanju Židov. Jugoslovanski referat »Zločini okupatorjev in njihovih sodelavcev v Jugoslaviji v času druge svetovne vojne« je sestavil in prebral Pero Morača, član Instituta za izučevanje radničkog pokreta v Beogradu. V razpravi je sodelovalo 23 udeležencev, med njimi tudi Dragutin Šćukanec iz Zagreba o okupacijskih vprašanih in nasilju na Hrvatskem in Zdenko Loeventhal iz Beograda o podatkih raziskovanja usode jugoslovanskih otrok, ki so jih deportirali nacisti.

V referatih in diskusiji v tretji sekciji so udeleženci govorili predvsem o oblikah nasilja, uničevanju Židov, iztrebitvi ciganov, nacističnih represalijah z deportacijami otrok, vlogi nacističnih zdravnikov pri uničevanju ljudi, uničevanju vojnih ujetnikov, delovnih taboriščih, vlogi nasilja v sistemu nacistične okupacije s posebnim ozirom na posebnosti v vzhodni, srednji in zahodni Evropi itd.

Kakor drugi kongres v Milanu se je tudi tretji kongres v Karlovih Varih znašel v časovni stiski. Na njem sicer ni bilo tiste nervoze pri skrajševanju razprave, kot je bila v Milanu, a je ostalo neprebranih kar 25 prispevkov k razpravi, ki so jih nato delovna predsedstva posameznih sekcij vključila v kongresno gradivo.

Udeleženci kongresa se na kraju sprejeli nekaj sklepov, ki jih naj uresniči odbor za zvezo: objavi naj kongresno gradivo, seznanj javnost z delom kongresa, 1965. leta naj v zvezi z mednarodnim kongresom zgodovinarjev na Dunaju pripravi mednarodni kolokvij s temo »Zgodovina odporniškega gibanja v deželah Osi v času druge svetovne vojne — metodologija, bibliografska dokumentacija«, predlaga naj raznim državam, naj čim bolj omogočijo raziskovanje odporniških gibanj z organizacijo kolokvijev, seminarjev mednarodnih raziskovalnih skupin, izmenjavo znanstvenikov in dokumentacije itd. ter ugotovi možnost za sklicanje prihodnjega mednarodnega kongresa.

Kongres v Karlovih Varih je bil do neke mere barometer dosežanih dosežkov modernih zgodovinarjev ali bolje zgodovinarjev odporniškega gibanja pri raziskovanju nacistične okupacije. Ena od ugotovitev je, da so velike razlike med dosežki zgodovinarjev raznih držav. Po mojem mnenju nosijo zastavo poljski zgodovinarji, ki so izdali že mnogo virov in nekaj zgodovinskih orisov nacistične okupacije na Poljskem. Naj omenim obsežno edicijo virov »Documenta occupationis«, ki jo izdaja Instytut Zachodni w Poznaniu in od katere je do leta 1959 izšlo 7 zvezkov. Glówna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (Glavna komisija za ugotavljanje hitlerjevskih zločinov na Poljskem) je do leta 1960 izdala 13 zvezkov svojega biltena z viri in razpravami o nacistični okupaciji na Poljskem. Dalje naj omenim zgodovinski pregled »L'occupation hitlérien en Pologne« (Varsovie 1961), ki sta ga napisala dr. Janusz Gumkowski in Kazimir Leszczynski in je bil preveden v nekaj evropskih jezikov, na obsežno študijo dr. Czesława Madajczyka »Generalna gubernia w planach hitlerowskich« (Warszawa 1961) in na nekaj izvrstnih razprav v reviji »Przegląd Zachodni«, ki izhaja v Poznaniu. K temu se je pridružila odlična knjiga Martina Broszata, sodelavca Instituta für Zeitgeschichte v Münchnu, »Nationalsozialistische Polenpolitik 1939—1945« (Stuttgart 1961).

Jugoslovanski zgodovinarji, ki se sicer lahko ponašamo z veliko množino ohranjenega in objavljenega arhivskega gradiva in tudi z zgodovinskimi pregledi naše narodnoosvobodilne borbe, smo doslej zelo malo raziskovali vprašanja nacistične in fašistične okupacije v Jugoslaviji in smo še daleč od takšnih del, kot so za nacistično okupacijo na Poljskem. Nekaj manjših razprav ne more spremeniti te neugodne bilance. Morda je izdaja omenjenega zbornika razprav »Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945« prvi korak v smeri sistematičnega raziskovanja te problematike.

Udeleženci kongresa so tudi ugotovili, da so precejšnja nesorazmerja med dosežki glede na posamezna vprašanja nacistične okupacije. Tako je bilo doslej najbolj raziskano vprašanje nacističnega nasilja, saj so o tem izšla že številna dela kot npr. komisij za ugotavljanje zločinov, dela, ki so jih napisale žrtve nacističnega nasilja (npr. bivši zaporniki, taboriščniki itd.), ter znanstvena dela. Manj, oziroma malo so raziskana vprašanja okupacijskih sistemov, najmanj pa gospodarska vprašanja okupacije.

Nekateri udeleženci kongresa so izrazili željo, da bi imeli prihodnji kongresi še več specializiranih sekcij, ki bi ne bile velike in bi na njih laže temeljiteje pretresli posamezna vprašanja kot pa v sekcijah z nekaj sto ljudmi. Nekateri udeleženci so se že na kongresu začeli dogovarjati za nekakšne kolokvije, ki bi se jih udeležili le tisti znanstveniki, ki še aktivno ukvarjajo z istimi vprašanji (npr. okupacijska vprašanja v tako imenovanih priključenih deželah itd.). Odbor za zvezo in senator Feruccio Parri pa sta se zavzemala za mednarodno sodelovanje znanstvenikov pri raziskovanju posameznih vprašanj zgodovine odporniških gibanj, to je za ustanavljanje mednarodnih skupin znanstvenikov.

Na tretjem kongresu za zgodovino odporniških gibanj je vel duh sporazumevanja in sodelovanja, ki ga ni podcenjevati. Bojazen, da bi lahko prišlo do izpadov kot na milanskem kongresu, se ni uresničila. Kljub jezikovnim težavam in pomanjkanju časa so se ustvarila mnoga poznanstva, ki bodo vodila k uspešnemu sodelovanju na tem zanimivem zgodovinskem področju.

Tone Ferenc